

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ X ԿՕՆԳՐԵՍԸ

Ոչ թէ լաղթել պէտք է, այլ համոզել:

Ա.Ի.ԿՍՏՐ ՀԻՒԳՕ

Տասնեկիններորդ դարի վերջին քառորդի գլխաւոր յատկանիշներից մինն այն մեծ շարժումն է, կամ այն մեծ պայքարն է ի նպաստ խաղաղութեան և կամ այն «կռիւն է կռուի դէմ», որ արժարժուեց արեւմտեան Եւրոպայում, ծաւալուեց Ամերիկայում և նոյն իսկ Աֆրիկայում ու Ասիայում և այսօր կազմում է մի զօրեղ հոսանք, որի առաջ այլևս չեն կարողանում կանգնել հին աշխարհի դաւանած սկզբունքները, գաղափարները, նախապաշարմունքները և աւանդութիւնները: Այդ նշանաւոր շարժումն յեղաշրջեց նոյն իսկ այնպիսի գաղափարներ, որոնք դեռ այսօր ևս մարդկութեան ստուարագոյն մեծամասնութեան կողմից համարւում են ամենանուիրական և ամենաիդէալական, օրինակ, պատերազմի գաղափարը, որ հազարաւոր տարիների ընթացքում նկատուել է մարկութեան կողմից իբրև ազատական զբաղմունք, իբրև միակ միջոց հայրենիքի և կրօնի պաշտպանութեան, որ սրբագործուել է նոյն իսկ քրիստոնէական եկեղեցու ներկայացուցիչների կողմից: Իսկ այսօր, շնորհիւ խաղաղասիրական շարժման (mouvement pacifique) պատերազմը նկատուում է լոկ իբրև մի կազմակերպուած մարդասպանութիւն: Դրանից հետեւում է և այն միտքը, որ բոլոր նշանաւոր աշխարհակալները, զօրապետները, թագաւորները, որոնք ճանաչուած են ամեն մի ազգի պատմութեան և մարդկութեան տարեգրութիւնների մէջ իբրև հերոսներ, հայրենիքի, կրօնի պաշտպաններ, օրինակ, Յուլիոս Կեսար, Պոմպէյ, Միհըր-շատ, Տիգրան, Դաւիթ Մարգարէ, Մեծն Կոստանդինոս, Նապոլեօն, համարւում են այժմ պարզապէս իբրև մարդկանց կոտորողներ, մարդասպաններ, մարդկութեան թշնամիներ: Եւ գաղափարների այդպիսի արմատական յեղաշրջումն առաջ է եկել համեմատաբար շատ կարճ ժամանակում, որովհետև խա-

դադարակալան շարժման սկիզբն համարուում է 1814 թիւը, երբ Ղօկտօր Նոյ Վօրչէստէր հրատարակեց Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգներում մի գրուածք, որով քննադատուում էր պատերազմական սիստեմը: այդ գրքի մի քանի ընթերցողներ, այն բուպէին, երբ Վատերլօի դաշտի վրայ որոտում էին թնդանօթները, հիմնեցին առաջին Սաղադարակալան ընկերութիւնը՝ «The New-York peace Society», որ գոյութիւն ունի մինչև այժմ եւ:

Սկզբում խաղաղասիրական շարժումն էականապէս կրօնական բնաւորութիւն ունէր և հիմնուած էր լոկ քրիստոնէական բարոյականութեան տեսակէտի վրայ, այդ բնաւորութիւնը նա պաշտպանել է և մինչև այժմ Անգլիայում ու Ամերիկայում, բայց եւրոպայում խաղաղասիրական շարժման գործունէութեան շրջանը ընդլայնուեց այն նոր տարրերով, որ մտցրին նրա մէջ ազատամիտները, ազատ մտածողները և սօցիալիստները և դրանով շարժումն ստացաւ համամարդկային, հումանիտարական բնաւորութիւն: Հետզհետէ հիմնուեցին նոր ընկերութիւններ, որոնք, իբրև ծառեր, արձակեցին բազմաթիւ ճիւղեր: այդ ընկերութիւնները սկսեցին կազմակերպել հրապարակական դասախօսութիւններ, ընդհանուր ժողովներ, միջազգային և, վերջապէս, համաշխարհային կօնգրէսներ և պրօպագանդան հսկայական ծաւալ ստանալով, այն արդիւնքն արտադրեց, որ այսօր, XX-րդ դարի սկզբին, 400 խաղաղութեան ընկերութիւն կայ, մօտ 1,200,000 անդամներով, եւրոպայում և Ամերիկայում, ուրեմն մի ամբողջ զօրք, որ կուում է կուռի դէմ, կուում է միայն ոչ թէ օրով, հրով, այլ համոզելով, յորդորելով:

Սաղադարակալան շարժման կամ խաղաղութեան բարեկամների հիմնական նպատակն է այն ծրագրերը, որ դեռ 1848-ին Բրիստօնէլում կայացած կօնգրէսը գծագրեց, այն է.

- 1) Պատերազմի դաւապարտութիւնը.
 - 2) Մի գերագոյն իրաւագիտական ասեանի կամ միջազգային իրաւաբանական դասարանի հաստատութիւնը ազգերի համար.
 - 3) Մի միջազգային օրէնսգրքի հաստատութիւնը.
 - 4) Ընդհանուր զինաքափութիւնը:
- Այս ծրագրին ապագայում աւելացրել են և մի այլ էական կէտ, այն է՝
- 5) Ճնշում, հարստանաբուում ազգերի դատի պաշտպանութիւնը:

Այս ծրագրին իրագործելու հետամուտ են եղել խա-

դադաւորները (les pacifiques) իրանց ընկերութիւնների, ժողովների, կօնգրէսների, պարբերական հրատարակութիւնների, լրագրների և դասախօսութիւնների միջոցով և որքան էլ, սկզբում, այդ ծրագիրը համարուել է ցնորք, ուտօպիա, մանաւանդ զինթափութիւնը և միջազգային իրաւարարական դատարանի գաղափարները համարուել են անիրագործելի, բայց խաղաղասէրները, Փանատիկոսի յամառութեամբ առաջ են տարել իրանց քարոզութիւնը, մի վայրկեան անգամ չը յուսահատուելով, չը հիասթափուելով և հաւատալով Վիկտոր Հիւգօի այն նշանաւոր մարգարէական խօսքերին, որ նա արտասանեց 1849-ին Պարիզում գումարուած կօնգրէսի բացման. «Կը գայ մի օր, ո՞վ Ֆրանսիա, Անգլիա, Պրուսիա, Աւստրիա, Սպանիա, Իտալիա և Ռուսաստան, երբ զէնքերը կ'ընկնեն ձեր ձեռքից. կը գայ մի օր, երբ պատերազմը նոյնչափ անհեթեթ և նոյնչափ անհնարին կը նկատուի Պարիզի և Լօնդօնի, Պետերբուրգի և Բերլինի մէջ, ինչպէս անհնարին և անհեթեթ կը նկատուի նա այսօր Պարիզի և Մարսէյի, Բօստօնի և Ֆիլադելֆիայի, Մոսկուայի և Պետերբուրգի մէջ: Կը գայ մի օր, երբ դո՛ւ Ֆրանսիա, դո՛ւ Ռուսաստան, դո՛ւ Իտալիա, դո՛ւ Անգլիա, դո՛ւ Գերմանիա, դո՛ւ, երկրագնդի բոլոր ազգերդ, առանց կորցնելու ձեր առանձնայատկութիւնները, ձեր փառաւոր անհատականութիւնը, կը միանաք սերտ և եղբայրական միութեամբ և կը կազմէք եւրոպական եղբայրակցութիւն. կը գայ մի օր, երբ պատերազմի դաշտերի տեղ կը լինեն միայն դաշտեր՝ վաճառականութեան համար և դաշտեր՝ մարքերի համար. կը գայ մի օր, երբ գնդակների և ումբրների տեղ կը գործեն քուէները, ազգերի համաշխարհային քուէարկութիւնները, իրաւարարութեամբ մի գերագոյն սենատի, որ նոյնը կը լինի եւրոպայի համար, ինչ որ պարլամէնտը Անգլիայի համար, սէյմը՝ Գերմանիայի և պատգամաւորների ժողովը՝ Ֆրանսիայի համար. կը գայ մի օր, երբ թնդանօթները ի ցոյց կը տրուեն միայն թանգարաններում, ինչպէս այսօր ի ցոյց են տրուում տանջանքի գործիքները և մարդիկ կը զարմանան, թէ այդպիսի մի բան կարող էր գոյութիւն ունենալ»:

Ճիշտ է, Վիկտոր Հիւգօի մարգարէութիւնը դեռ փնում է մարգարէութիւն, որովհետեւ թնդանօթները դեռ ամենապատուաւոր տեղն են գրաւում, դեռ նրանք նոյն իսկ այս րոպէիս թնդում են պատերազմի դաշտերի վրայ, դեռ նրանք այսօր վրձնում են ազգերի բախտը, որովհետեւ զինուորականները դեռ այսօր ամենայարգուած դասակարգն են կազմում, որովհետեւ, ի մեծ ամօթ մարդկութեան, դեռ այսօր կատարւում են եւրո-

պայի աչքի առաջ ամենաքստմենիի գաղափարութիւններ, ինչպէս հայկական կոտորածները, բայց միւս կողմից՝ մենք տեսնում ենք, որ երկրագնդիս ամենահզօր միլիտարիստ երկրների մինի Պետը, ռուսաց Նիկոլայ II Կայսը, հրաւեր է կարգում մարդկութեան, զինաւորեալ մարդկութեան զինաթափ լինել, գոնէ կրճատել սպառազինութիւնները և միջազգային վեճերը կարգաւորել, լուծել իրաւարարական, խաղաղ միջոցով, արբիտրաժով։ Ուրեմն, խաղաղասէրների ուսույթիս համարուած ծրագրի մի քանի էական կէտերը մենք այսօր տեսնում ենք իրագործման շաւղի վրայ և այն, ինչ որ երէկ ցնորք էր, այսօր յոյս է, բայց յոյս, որ վաղը կարող է իրականանալ։

Այդ պատճառով, առանձին կարևորութիւն են ստանում մեզ համար Խաղաղութեան Համաշխարհային կօնգրէսները (Congrei Universel de la Paix), իբրև համաշխարհային խղճմբ-տանքի արտայայտիչներ և նրանց կատարած գործը, նրանց գործունէութիւնը սկսած 1889 թուից, երբ Պարիզում կայա-ցաւ խաղաղութեան I Համաշխարհային կօնգրէս, այնքան բե-ղուն է, որ մենք կամենում ենք հայ հասարակութեան մի ամ-փոփ գաղափար տալու համար խաղաղասիրական շարժման մա-սին, նկարագրել այդ կօնգրէսներից մէկի, այս տարուայ սեպ-տեմբերին, Գլադկով քաղաքում գումարուած կօնգրէսի պա-րագմունքները։

II

Ինչպէս յայտնի է, անցեալ 1900 թուին, հոկտեմբեր ամ-սին կայացաւ Պարիզում, Համաշխարհային ցուցահանդէսի ա-ռիթով, Խաղաղութեան IX Համաշխարհային կօնգրէսը, որ մինչև այդ օր կայացած համաշխարհային ութ կօնգրէսների մէջ ամենաբազմամարդն էր պատգամաւորների և անդամների թուով և ամենանշանաւորը արժարժուած հրատապ կամ այժ-մէական խնդիրների պատճառով։ Դա և առաջին համաշխարհ-ային կօնգրէսն է, որ զբաղուեց Հայոց հարցով ի հետևումն մի յիշատակագրի, որ ներկայացրել էին կօնգրէսին մի քանի ռուս, ֆրանսիացի և հայ գրողներ ու հրապարակախօսներ, ինչպէս պրօֆէսոր Մարիլիէ, պրօֆէսոր Կովալևսկի, պրօֆէսոր Ղամ-բարեան, պրօֆէսոր Եւգենի Դը-Ռօբերտի, սոյիօրօք Նօլիկով, սենատոր Լաֆօնտէն, Լուսիէն-լը-Փօյէ, խմբագիր Սօբօլէվսկի, Մ. Չէրազ, Հ. Առաքելեան, Ա. Չօբանեան, Կ. Բասմաջեան, Բժ. Չալեան, Բժ. Յ. Լօրիս-Մելիքեան և ուրիշները։

Համաձայն այդ կօնգրէսի վճռին, Խաղաղութեան X Հա-

մաշխարհային կօնգրէսը պէտք է կայանար 1901 թ. սեպտեմբերին, Սկիզբիայի Գրազկով քաղաքում, որ Անգլիայի երկրորդ վաճառաչան քաղաքն է համարւում Լօնդօնից յետոյ, թէ բազմամարդութեան և թէ առևտրի կողմից և ուր պէտք է բացուէր Միջազգային ցույցահանդէս: Կօնգրէսի կազմակերպութեան գործը յանձն էր առել գիտութիւնների, գեղարուեստի և կրթութեան անգլիական Միջազգային Ընկերութիւնը, որի կենտրոնատեղին Լօնդօնումն է:

Այդ հիման վրայ, խաղաղութեան միջազգային միայուն Յանձնաժողովը, որի կենտրոնատեղին Շվեյցարիայի Բէլն քաղաքն է և որ խաղաղութեան բոլոր կօնգրէսների կատարողական օրգանն է, դեռ 1901 թ. յունիսի 1-ին չըջարեականով յայտնեց երկրագնտի վրայ յրուած խաղաղութեան բոլոր ընկերութիւններին, մասնաժողովներին և խաղաղասիրութեան համակրող ուսումնական, կրթական և բարեգործական հաստատութիւններին կօնգրէսի գումարման օրը և առաջարկեց ուղարկել պատգամաւորներ կօնգրէսին մասնակցելու:

Կօնգրէսների կազմակերպութեան մասին զաղախար տալու համար, պէտք է ասենք, որ կայ որոշ կանոնադրութիւն խաղաղութեան համաշխարհային կօնգրէսների գումարման, կազմակերպութեան և օրակարգի հարցերի համար, որ խմբագրուած է 1897 թուին և որի էական տրամադրութիւնները հետեւեալներն են.

1. Խաղաղութեան Համաշխարհային կօնգրէսները բաղկանում են.

ա) Խաղաղութեան ընկերութիւնների պատգամաւորներից.

բ) Հասարակական այն հաստատութիւնների կամ իշխանութիւնների պատգամաւորներից, որոնք կը լալտեն խաղաղութեան միջազգային բիւրօյին իրանց ցանկութիւնը՝ աջակցել նրա ջանքերին.

գ) Այն ընկերութիւնների պատգամաւորներից, որոնց էական նպատակը, թէև խաղաղութիւնը է, բայց լարել են խաղաղութեան միջազգային բիւրօյին և հաղորդել են նրան իրանց կանոնադրութիւնը կօնգրէսի գումարմանից գոնէ վեց շաբաթ առաջ.

դ) Խաղաղութեան ընկերութիւնների իսկական անդամներից, որոնք ունեն միայն խորհրդակցական ձայն, մինչ վճողական ձայն ունեն միայն պատգամաւորները.

2. Խաղաղութեան ամեն մի ընկերութիւն կամ ամեն մի հասարակական հաստատութիւն, որ լարել է միայն խաղաղութեան գործին, իրատունք ունի ուղարկել մի ներկայացուցիչ-պատգամաւոր խորհրդակցական ձայնով, պայմանով որ կօնգրէսի բացմանից առաջ ծանուցած լինի այդ մասին կարգադրւ յանձնաժողովին.

3. Բացի դրանից, խաղաղութեան ամեն մի ընկերութիւն այնքան ձայնի իրաւունք ունի, որքան անգամ 100 անգամ ունի և

այդ ևս մինչև 10 ձայնի մրցումով, այսինքն ամեն մի ընկերութիւն 10 ձայնից աւելի չէ կարող ունենալ:

4. Ամեն մի ընկերութեան տուրքը կօնգրէսի ծախքերի համար 10 ֆրանկ է առաջին պատգամաւոր ձայնի համար, այնուհետև ամեն մի աւելորդ ձայնի համար 5 ֆրանկ:

5. Ամեն մի անհատ, որ անդամ է որևէ խաղաղութեան ընկերութեան, իրաւունք ունի գրուել անդամ կօնգրէսի, բայց միայն խորհրդակցական ձայնով, վճարելով անդամակցական տուրք 5 ֆրանկ:

6. Ոչ ոք չէ կարող 10 ձայնից աւելի ունենալ կօնգրէսում:

7. Հասարակութիւնը կարող է ընդունուել կօնգրէսներում որքան հնարաւոր է, բայց առանց որ նա իրաւունք ունենայ մասնակցելու վիճարանութիւններին:

8. Վիագորութիւնների ստուգումն կատարում է կօնգրէսի բացմանից առաջ. ամեն մի պատգամաւոր ստանում է մուտքի տոմս և մի նշան:

Գալով օրակարգին նա որոշում է Բեքնի բիւրօի կողմից, կանխապէս խորհրդակցելով խաղաղութեան ընկերութիւնների հետ, որոնք իրաւունք ունեն ոչ ուշ քան վեց չաքաթ առաջ կօնգրէսի բացմանից, առաջարկել այս և այն հարցը կօնգրէսի քննութեան: Բիւրօն պարտաւոր է հրատարակել վերջնական օրակարգը գոնէ վեց չաքաթ առաջ, բայց կանոնադրութեան 21-րդ յօդուածի համաձայն, կօնգրէսը ինքն ևս իրաւունք ունի օրակարգից դուրս մի որևէ նոր հարց քննութեան առարկայ դարձնել, եթէ անհրաժեշտ համարի: Հէնց այդ յօդուածի զօրութեամբ, 1900 թուին IX կօնգրէսը մտցրել էր, օրակարգից դուրս, Հայոց հարցի քննութիւնը:

Իբրև կանոն ընդունուած է նոյնպէս և այն, որ Բեքնի մնայուն բիւրօն պատրաստում է մի ամփոփ տեղեկագիր տարուայ ընթացքում տեղի ունեցած այն դէպքերի և միջադգային հարցերի մասին, որոնք կապ ունեն խաղաղասիրական շարժման հետ և ներկայացնում է կօնգրէսին, որ ընդունում է այդ տեղեկագիրը հիմն իր գործունէութեան: Կանոնադրութեան համաձայն, խաղաղութեան համաշխարհային կօնգրէսները իրաւունք ունեն քննել միայն միջադգային հարցեր, չը միջամտելով ամենին այս կամ այն երկրի ներքին քաղաքականութեան վերաբերեալ հարցերին: Այդ հիման վրայ Պարիզի IX կօնգրէսում երիտասարդ թիւրքերի ներկայացրած առաջարկը՝ զբաղուել Թիւրքիայի ընդհանուր բէֆօրմների խնդրով, մերժուեց, իբրև ներքին քաղաքականութեան վերաբերեալ մի հարց, մինչ Հ. Առաքելեանի առաջարկը՝ քննել Հայոց հարցը՝ ընդունուեց, ի նկատի ունենալով, որ Հայոց հարցը մտել է

միջազգային հարցերի շարքը Ա.-Ստեֆանօի, Բերլինի, Կիպրոսի դաշնագրերով և 1895-ին խմբագրուած Բէֆօրմսերի ծրագրով:

Կանոն է նոյնպէս, որ կօնգրէսը նախագէս, իր բացման օրը, ընարում է երեք յանձնաժողով, որոնց պաշտօնն է քննել կանխագէս օրակարգի և նոր առաջարկուած բոլոր հարցերը և քննութեան արդիւնքը ներկայացնել կօնգրէսին, եզրակացութեամբ հանդերձ: Այդ յանձնաժողովների մէջ մտնում են կօնգրէսին մասնակցող ազգութիւններից մի-մի ներկայացուցիչներ և կոչւում են. 1) Այժմեական հարցերի յանձնաժողով (Commission des Actualités) կամ կրճատուած՝ A Յանձնաժողով, որի քննութեան ենթարկւում են այժմէական կամ հրատապ միջազգային հարցերը, որոնք այդ ժամանակ յուզում են քաղաքական աշխարհը, վրդովում են հասարակաց խղճմտանքը. 2) Միջազգային իրաւունքի յանձնաժողով (Commission de droit international) կամ B Յանձնաժողով, որի քննութեան ենթարկւում են միջազգային իրաւունքի, արբիտրաժի վերաբերեալ հարցեր. 3) Պրօպագանդի յանձնաժողով (Commission de la Propagande) կամ C յանձնաժողով, որի քննութեան ենթարկւում են խաղաղութեան ընկերութիւնների միութեան, տարածման, խաղաղասիրական գաղափարի, հաստատութիւնների զարգացման և առհասարակ տեսական հարցեր:

Ինչպէս ասացինք, Բերնի մնայուն բիւրօն (Bureau International permanent de la Paix à Berne) պարտաւոր է կանոնադրութեան համաձայն կօնգրէսի բացմանից գոնէ վեց շաբաթ առաջ հրատարակել վերջնական օրակարգը: Այդ օրակարգը բիւրօն հրատարակեց և տարածեց աշխարհի զանազան կողմեր 1901 թ. յուլիսի 27-ին:

Վերջնական օրակարգ խաղաղութեան X Համաշխարհային կօնգրէսի:

A. Այժմէական իւրօններ.

1) Միջազգային մնայուն բիւրօի սեղեկագիրը տարւայ ընթացում սեղի ունեցած դեպքերի մասին, որոնք վերաբերում են խաղաղասիրական բարձման.—Հարաւ-աֆրիկական պատերազմը, Հայոց հարցը, Չինաստանի հարցը նային:—(Այս տեղեկագիրը կը կարդացուի կօնգրէսի բացման օրը և կը յանձնուի A Յանձնաժողովի քննութեան):

2) Միսիօնարների դերը եւ նրանից ծագող վսանգները.—Առաջարկութիւն, ներկայացրուած 1900-ի կօնգրէսին A Յանձնաժողովի կողմից, բայց չը քննուած ժամանակի սղութեան

պատճառով և այժմ նորից ենթարկուած հեղինակ Գաստօն Մօխի կողմից X կօնգրէսի քննութեան:

3) Գիպլօմասիական հովանաւորութիւնը շնորհուած ոչ-քրիստոնեայ երկրներում այդ երկրների քրիստոնեայ հպատակներին:

B. Միջազգային իրաւունք.

4) Իրաւագիտական ենթա-յանձնաժողովի գեկուցումն իր աշխատութիւնների մասին: (Միջազգային օրէնքների, մնայուն իրաւարարութեան դաւնագրեր, իրաւարարական վճիռների գործադրութեան եղանակ):

5) Պետութիւնների մէջ արբիսրածի պարտաւորիչ դաւնագրեր կնքել տալու նախաձեռնութիւնը:

6) Ուսումնասիրել, կօնգրէսի ձեռնով, այն եղանակը, որով կարելի է գործել՝ համոզելու պետութիւններին կնքել իրար մէջ մնայուն արբիսրածի (իրաւարարութեան) դաւնագրեր: (Առաջարկութիւն Մ. Ֆունէի, յանուն համաշխարհային դաշնակցութեան):

7) Առեւտրական բոլոր դաւնագրերի մէջ արբիսրածի պայման մտցնելը: (Առաջարկութիւն Շվեյցարական խաղաղութեան ընկերութեան):

8) Ազատ-փոխանակութեան սկզբունքի ընդունումը զաղթականութիւնների մէջ:

9) Զեզօքների մէջ դաւնակցութիւն pacigérance-ի համար: (Առաջարկութիւն Ֆրեդերիկ Բայէրի):

C. Պրօպագանդա.

10) Բոլոր ընկերութիւնների միութիւնը, Թէ Բերնի բիւրօի և Թէ ուղղակի յարարերութիւնների միջոցով: (Առաջարկութիւն Ֆելիք Մօչէլի, նախագահի Ասլլիական Միջազգային իրաւարարութեան և խաղաղութեան ընկերութեան):

11) Խաղաղասիրական պրօպագանդան աւելի ազդեցիկ աւնելու միջոցներ: (Առաջարկութիւն Նօվիկովի):

12) Անհրաժեշտութիւն միեւնոյն եւրի խաղաղութեան ընկերութիւնների համար համախմբուել ի մի, իբեւ կենտրոն եւ ճիւղեր:

13) Պատերազմների տեսական պատճառների մասին բնութիւն կատարելու կարեւորութիւնը. — Գործակցութիւնը (cooperation) նկատուած իբեւ միջազգային խաղաղացման գործօն:

14) Պատերազմի վերաբերմամբ Քրիստոսի վարդապետութեան ուսումնասիրութիւնը: (Առաջարկութիւն անգլիացի Society of Friends ընկերութեան):

15) Աշակերտների ի նպաստ խաղաղութեան կատարած աշխատութիւնների համար վարձատրութիւն:

16) Ծրագիր Մ. Կեմենեի, վերաբերեալ մի միջազգային գիտնական նեմարանի հաստատութեան:

17) Մի միջազգային օժանդակ լեզուի ուսումնասիրութեան առաջարկը:

18) Մայիսի 18-ին միջազգային տարեկան օճախմբութեան հաստատութեան առաջարկը:

19) Միութեան մի նշան ընդունելը, խաղաղութեան միջազգային դրօշակի ձեւով: (Առաջարկութիւն Շվեյցարական խաղ. ընկերութեան):

20) Կօնգրէսների կանոնադրութեան վերաբերմութիւնը:

21) XI կօնգրէսի ժամանակի եւ տեղի օրոշումն:

22) Կոչումն՝ ազգերին:

Մենք հարկաւոր համարեցինք առաջ բերել այս օրակարգը, ցոյց տալու համար, թէ ինչ բազմակողմանի հարցեր—քաղաքական, քաղաքատնտեսական, բարոյական, կրօնական, սօցիալական մտնում են խաղաղութեան կօնգրէսների դործունէութեան մէջ:

Բոլոր նշանաւոր խաղաղասէրները (pacifiques)—ձերունի Ֆրեդերիկ Պասսի, Գաստօն Մօիս, Էմիլ Արնօ, բարօնուհի Սիստենէր, Սթէդ, Մօշըլէ, Նօվիկով այդտեղ էին: Չը մոռանանք, որ խաղաղութեան ընկերութեանների անդամներ են և շատ նշանաւոր պետական, քաղաքական գործիչներ, միլիտորներ, պարլամենտների անդամներ, իսկ այդ ընկերութիւնների և կօնգրէսների հովանաւոր ու համակրող է համարւում ռուսաց Կայսր Նիկօլայ II այն օրից, երբ Նա հրատարակեց իր նշանաւոր շրջաբերականը: Մենք տեսանք, որ դեռ քառասնական թուականներին զինաթափութեան և միջազգային իրաւարարական դերագոյն ատենի հարցերը զրել էր հրապարակի վրայ խաղաղութեան կօնգրէսը, հետևաբար, Նիկօլայ II Կայսրի առաջարկը 50 տարի առաջ խաղաղասէրների կողմից արժարժած իդէալական հարցի մարմնացումն էր:

Այժմ անցնենք կօնգրէսի պարապմունքներին:

III

Գումարել խաղաղութեան կօնգրէս Անգլիայում մի այնպիսի ժամանակ, երբ ամբողջ անգլիական ազգը պատերազմասէր և չօվինիտա-ջինգօական տրամադրութեամբ է համակուած, այդ թւում էր շատերին հեգնութիւն, ծաղր, սակայն միւս կողմից չէ կարելի չը սքանչանալ, որ Անգլիայում գտնուեցին մարդիկ, որոնք քաղաքացիական քաջութիւն ունեցան հրաւրել իրանց մէջ այն խաղաղասէրներին, որոնք, դեռ մի տարի առաջ, 1900 թ. հոկտեմբերին, Պարիզում (IX կօնգրէսում) կայացրին Անգլիայի և անգլիական ինքնասիրութեան համար խիստ վիրաւորական վճիռ, որով խաղաղութեան IX համաշխարհային կօնգրէսը, իբրև համաշխարհային խղճմտանքի արտայայտիչ, դատապարտեց հանդիսաւորապէս Անգլիայի վարմունքը, իբրև բարբարոս և հակա-քաղաքակրթական: Սկզբից հիւրընկալելով Անգլիայի վարմունքն այդպէս խստօրէն դատապարտող դատաւորներին, միացնում էր դրանով իր բողոքի ձայնը նրանց ձայնի հետ և իր բարոյական համեքաշխութիւնն էր արտայայտում նրանց, որոնք կայացրել էին 1900 թ. այս վճիռը.

«Խաղաղութեան IX Համաշխարհային կօնգրէսը, առանց յաւակնութիւն ունենալու միջամտել մի բարեկամ ազգի գործերի մէջ, ստիպուած լինելով սակայն բարձրաձայն հաստատել միջազգային արդարութեան անխախտելի սկզբունքները,

«Յայտարարում է.

1) «Պատասխանատուութիւնը այն պատերազմի, որ ներկայումս աւերում է հարաւային Աֆրիկան՝ ընկնում է այն կողմի վրայ, որ, մի քանի անգամ մերժել է արբիտրաժը, այն է՝ բրիտանական կառավարութեան վրայ:

2) «Բրիտանական կառավարութիւնը չը ճանաչելով իրաւունքի և արդարութեան սկզբունքները, որոնք կազմել են բրիտանական մեծ ազգի փառքը, այն է՝ մերժելով որևէ միջնորդ դատարան և ղեկավար այնպիսի սպառնալիքների, որոնք ձախող կերպով պէտք է պատերազմ գրգռէին այնպիսի մի վէճի մէջ, որ կարելի էր լուծել իրաւագիտական միջոցներով, կատարեց ոճրագործութիւն ազգերի իրաւունքների դէմ և զրբանով յետաձգեց մարդկութեան խաղաղասիրական էվոլուցիան:

3) «Կօնգրէսը ոչ սակաւ ցաւ է յայտնում, որ Հաագի

Կօնֆերէնցիային մասնակցող կառավարութիւններէյ շատերը ոչ մի ջանք չարեցին առաջ բերել այնպիսի համաձայնութիւն, որ նրանց համար պատուի պարտաւորութիւն էր:

Եւ ահա նոյն մարդիկ ստիպուած էին գալ և նորից նոյն դատաւճիռը կարդալ, քանի որ անարդար պատերազմը դեռ շարունակուում էր. այդ հանգամանքը մի քիչ անյարմար դրութիւն էր ստեղծում օտարազգի պատգամաւորներին համար. աւելի հեշտ է դառն ճշմարտութիւնը մէկի երեսին խիստ դուրսը, քան նրա տանը, երբ նա քեզ հերածիրում է:

Մտքերի այդպիսի տրամադրութեան մէջ բացուեց խաղաղութեան X կօնգրէսը 1901 թ. սեպտեմբերի 10-ին, Գլադ-կօլում, Ս. Անդրէյի ընդարձակ Հալլում: Սակայն դեռ սեպտեմբերի 7-ից սկսուել էր կօնգրէսի նախերգանքը կամ նաւակա-տիքը. սեպտեմբերի 7, 8 և 9-ին Գլադկօլի բոլոր եկեղեցիներում, աղօթատներում տեղի ունեցան քարոզներ, երգեցողու-թիւններ խաղաղութեան համար, իսկ հրապարակների վրայ, փողոցներում, ժողովարաններում դասախօսութիւններ՝ խաղա-ղութեան վերաբերեալ: Որտեղից, որ փողոցից, որ եկեղեցու մօտից, որ տան առաջից անցնէիք այդ օրերը, որ ժողովարան, ակումբ մտնէիք, ամեն տեղ դուք կը լսէիք peace, peace (պիս, պիս) աղաղակը, այն է՝ խաղաղութիւն, խաղաղութիւն: Մա-նաւանդ նշանաւոր էր մայր-եկեղեցում պատօր դօկտօր Հիւս-տէրի արտասանած քարոզը «Բաղաբակրթութիւն, քրիստոնէս-թիւն և պատերազմ» վերնագրով: Ի նկատի ունենալով, որ վաղուց խաղաղասիրական մամուլի մէջ մեղադրանքներ են կարդացւում քրիստոնէական եկեղեցու հասցէին, թէ նա շա-րունակ խրախուսել է պատերազմական ոգին, պաշտպանել է պատերազմի գաղափարը, մինչ Գրիստոս իր վարդապետու-թեամբ ամբողջովին խաղաղասիրութիւն էր և անդառնալի կերպով դատապարտել է պատերազմը, քարոզիչը աշխատեց ա-պացուցանել, որ ոչ միայն Աւետարանը, այլ նոյն իսկ Հին-Գիրքը դատապարտել է պատերազմը:

Ոչ թէ քրիստոնէական եկեղեցին է մեղաւոր, որ պատե-րազմական ոգին արմատախիլ չէ եղել, այլ որովհետեւ քրիստո-նէական վարդապետութեան ներքին էութիւնը լաւ չէ ըմբռնել մարդկութիւնը:

Քարոզների հետ միասին, Գլադկօլի փողոցներում տղա-մարդ, կին խումբ-խումբ հաւաքուելով, երգեհոններով և երգե-րով փառարանում էին «խաղաղութիւնը»: Նրանցից մի քսան քայլ հեռու, մի այլ խումբ լսում էր մի այլ ճառախօսի, որ ա-նոյեմբեր, 1901.

նէժք էր թափում Չեմբըրլէնի, Սօլսրիւրիի գլխին եղբայրա-սպան պատերազմի համար:

Երկուշաբթի, սեպտ. 10-ին (ն. տ.), առաւօտեան ժամը 10-ին, Ս. Անդրէյ Հալլի մեծ դահլիճում մի առանձին ոգևորութիւն էր տիրում: Նոյն դահլիճի կողքին, մի այլ սրահում, նոյն ժամին կատարւում էր մի այլ հանգէս: Գլաղկով քաղաքը պատուաւոր քաղաքացիութեան տիտղոսն էր մատուցանում Ամերիկայից եկած միլիարդատէր Կօրնէճիին, որ ահագին գումարներ էր նուիրել իր մայրենի քաղաքին: Այդ պատճառով, քաղաքագլուխ կամ լօրդ-մէր Չեմհօլմ անկարող լինելով նախագահել X կօնգրէսի հանդիսաւոր բայման, նախագահի պաշտօնը ստանձնեց դօկտօր Սպինս Վատսօն: Բեմի վրայ, սեղանի առաջ, նրա երկու կողմին տեղ էին բռնել կօնգրէսի պատուաւոր փոխ-նախագահներ—Ֆրեդերիկ Պասսի (ներկայացուցիչ Ֆրանսիայի), դօկտօր Թրուբլուդ (Ամերիկայի), դօկտօր Ագօլֆ Բիխտէր (Գերմանիայի), Ֆելիքս Մօչլէ (Անգլիայի), էմիլ Արնօ, Գաստօն Մօիս (Ֆրանսիայի), Բօվէ (Շվէյցարիայի), Գրին, տիկին Վասկլէվիչ (Հօլլանդիայի), Նօվիկով (Ռուսաստանի), սինեօր Մարքոտտի (Ապանիայի), օրիորդ Բայէր (Դանիայի):

Յայտարարելով խաղաղութեան X Համաշխարհային կօնգրէսը բացուած՝ նախագահը մի երկար ճառ արտասանեց, որի միտքը այն էր, որ եթէ աշխարհի զանազան ծայրերից մարդիկ, անցնելով ընդ ծով և ընդ ցամաք, եկել են մասնակցելու կօնգրէսին, դա ապացոյց է թէ խաղաղասիրական շարժումն ինչ ահագին ծաւալ է ստանում: Ճիշտ է, Հաագի կօնֆերենցիայից յետոյ ծագած սոսկալի պատերազմը Հարաւային-Աֆրիկայում և քրիստոնեայ պետութիւնների արշաւանքը Չինաստանում կարծես թէ ապարդիւն են դարձնում այդ կօնֆերենցիայի ջանքերը և անօգուտ նրա որոշումները, բայց դարձեալ նա մի մեծ յաղթանակ էր, որ խաղաղասիրական ոգին տարաւ պատերազմասիրական ոգու դէմ:

Ապա նախագահը հրաւիրեց զանազան ազգութիւնների ներկայացուցիչներին ողջոյնի խօսք ասել, ըստ ընդունուած սովորութեան:

Գերմանիայի կողմից խօսեց դօկտօր Բիխտէր: Շնորհակալութիւն յայտնելով այն սերտ համակրութեան մասին, որ անգլիացի բարեկամները ցոյց են տալիս կօնգրէսներին, նա աւսաց, որ խաղաղասիրական շարժումը նոր է. նրա գործը զրո-ուար է, որովհետեւ Գերմանիան միլիտարական երկիր է և միլիտարիզմի ոգին շատ զարգացած է, սակայն այդ իրողութիւնը

ամենեւին չէ վատեցնում գերմանական խաղաղասէրներին. նրանք անդուլ գործում են և նրանց թիւը այսօր հասնում է 8,000-ի: Խաղաղասիրական շարժումը Անգլիայում աւելի հին է և աւելի մեծատարած: Անցեալ տարի, երբ որոշեցինք գումարուել Գլազգիօլում, համոզուած էինք, որ դժբախտ պատերազմը արդէն վերջացած կը լինի, բայց քանի որ այդպէս չէ, մեզ մնում է ամեն կերպ աշխատել և մեր դէվիզն անել «պատերազմ պատերազմի դէմ»:

Դանիայի ներկայացուցիչ օրիորդ Բայէր ասաց, որ խաղաղութեան այն սկզբունքները, որոնք գործադրուում են անհատների վերաբերմամբ, պէտք է գործադրուեն և ազգերի վերաբերմամբ:

Դօն Արտուրօ դը Մարքոտտի՝ Սպանիայի ներկայացուցիչը ասաց, որ խաղաղութեան սկզբունքները անպատճառ պէտք է յաղթանակեն, որովհետեւ թէ կանայք և թէ բանուոր դասակարգը խաղաղութեան կողմն են:

Ամերիկայի ներկայացուցիչ զօկտօր Թրիւբլուդ ասաց, որ խաղաղութեան բարեկամները Ամերիկայում զբանջանում են անգլիացի բարեկամների քաջութեան վրայ. նրանք չեն կարող մոռանալ որ դեռ 1815-ին այս երկրում կազմակերպուեց խաղաղութեան շարժումն: Այն հանգամանքը, որ Հաագում կազմակերպուած իրաւարարական գերագոյն ատեանը անգործ է դեռ, իրաւունք չէ տալիս մեզ յուսահատուել: Միացեալ-Նահանգների կառավարութիւնը բացարձակապէս հակուած է այդ ատեանի կողմը և աշխատում է որքան կարելի է շուտով գործունէութեան չըջանի մէջ դնել նրան. այժմ Ամերիկայում տհաճին ջանքեր են լինում համոզելու ամերիկական 19 հանրապետութիւնները կնքել իրանց մէջ իրաւարարական դաշնագիր, պարտաւորուելով Հաագի գերագոյն միջազգային ատեանին ենթարկել իրանց մէջ ծագող վէճերը:

Հօլլանդիայի ներկայացուցիչ տիկին Վացկլիւիչ ասաց, որ ինքը եկել է բողոքելու պատերազմի դէմ ընդհանրապէս և Տրանսփալի պատերազմի դէմ մասնաւորապէս:

Իտալիայի ներկայացուցիչ Ֆրաչէլլի ասաց, թէ երիտասարդ Իտալիան լցուած է հիացմամբ, յարգանքով և համակրութեամբ դէպի նրանց, որոնք ծերացել են մեր դատի մէջ. խաղաղասիրական շարժումը խիստ տարածուած է Իտալիայում. խաղաղութեան բազմաթիւ ընկերութիւններ են հիմնուում և յոյս ունենք մօտ ապագայում Հռոմում գումարուած տեսնել խաղաղութեան կօնգրէս: Դեռ նորերս Իտալիայի պատերազմական միներստը ասաց, որ Իտալիան մեծապէս նպաստեց խա-

դադութեան պահպանութեան իտալիայում, մասնակցելով եւ ընդպետեան դաշնակցութեան:

Ֆրանսիայի ներկայացուցիչ, խաղաղութեան գործի անխոնջ առաքեալ արեգարդ Ֆրեդերիկ Պասսի մի ղեղեյիկ ճառ արտասանեց. նա ասաց որ շատ ուրախ է տեսնելով նորից անցեալ տարի Պարիզի կօնգրէսին մասնակցողներին շատերին. դուք կը վկայէք, որ Ֆրանսիայի ժողովուրդը այն համազմունքը ունի, թէ առաջադիմութիւնը հնարաւոր է այն ժամանակ, երբ օտար երկրների անկախութիւնը և հաստատութիւնները յարգուած են. դուք կը վկայէք, որ Ֆրանսիան մեծապէս ողբում է Հարաւային Աֆրիկայի աղետալի պատերազմը և ֆրանսիական ազգը համակրութեամբ է վերաբերում ճշուած ազգերին, առանց թշնամութիւն տածելու Անգլիայի դէմ. նա ցուում է տեսնելով անգլիական ազգի ժամանակաւոր կուրութիւնը և յուզուած կիրքը, այն ազգի, որ բացարձակապէս անձնուէր է եղել ազատութեան և արդարութեան գործին: Ֆրանսիական ազգը ևս կրել է բարոյական համանման համաճարակ ցաւ, բայց յուրութեան, միութեան, կրքերի րոպէները կ'անցնեն, առաջ կը գայ առողջարար ըէակցիա և Անգլիան նորից կը դառնայ առաջուայ ազատասէր և արդարասէր Անգլիան:

Ապա Ֆրեդերիկ Պասսի նկարագրեց այն հսկայական ծաւալը, որ ստացել է Ֆրանսիայում խաղաղասիրական շարժումը:

Ռուսաստանի ներկայացուցիչ Նովիկով ասաց, որ իրական ոչ մի անտագօնիզմ չը կայ Ռուսաստանի և Անգլիայի մէջ. միայն աւանդութիւնն է նկարագրում այդ երկու ազգերին իրրի ընական հակառակորդներ. ամբողջ անտագօնիզմը հետեանք է դիպլոմատների երեակայութեան և ինտրիգների և հիմնուած է ոչ մի իրական փաստի վրայ: Օրինակ, Բոլզարիայի ազատութիւնը նոյնքան շահաւէտ էր Անգլիային, որչափ Ռուսաստանին: Ըշմարիտ է, մի քանի ներքին պատճառներով, Ռուսաստանում չը կան խաղաղութեան ընկերութիւններ, բայց ոուս ժողովուրդը աշխարհիս ամենախաղաղասէր ժողովուրդն է: Դա ունի ոչ միայն իր բարոյական, այլ և նիւթական պատճառը. ոուս ժողովուրդը Եւրոպայի ամենաաղքատ ժողովուրդն է և երբ մի ժողովուրդ ստիպուած է մտածել իր ամենօրեայ պարէնի մասին, ընականաբար, նա ժամանակ չունի մտածել ոչ արչաւանքների, ոչ քաղաքական փառասէր ձեռնարկութիւնների, պատերազմների մասին:

Շվէյցարիայի ներկայացուցիչ՝ դօկտօր Բօվէ ասաց, որ չվէյցարական ժողովուրդը խաղաղասէր ժողովուրդ է, ըստ իր բնութեան և կրթութեան: Չը նայելով որ նա բաղկացած է

25 ինքնավար կանտոններից (նահանգ), բայց նա կազմում է իր հայրենասիրութեամբ նշանաւոր մի դաշնակցութիւն և մաղթենք, որ եւրոպական պետութիւնները եւ, պահպանելով իւրաքանչիւրը իր ինքնուրոյնութիւնը, կազմեն մի մեծ դաշնակցութիւն, կազմեն Եւրոպայի Միացեալ-Նահանգներ, ներշնչուած ամենամեծ հայրենասիրութեամբ—մարդասիրութեամբ:

Անգլիայի ներկայացուցիչ՝ Ֆէլիքս Մօշլէ ասաց, որ նա անսահման մեծ նշանակութիւն է տալիս Հաագի Միջազգային իրաւարարական ատեանին՝ եւ առիթ է ունեցել խօսելու Հաագի կօնֆերէնցիայի ամերիկական պատգամաւորների—Վիթի և Հօլսի, ինչպէս և Բարօն Ստալի հետ. առաջին երկուսը մի տեսակցութիւն էին ունեցել Ճարի հետ «Հաագի Միջազգային իրաւարարական ատեանը—ասաց ինձ Վիթը, կրկնելով մի մեծ պետութեան առաջին մինիստրի խնդիրը.—այն կորիզն է, որի շուրջը կը կազմուի միջազգային օրէնագիրքը. կորիզը ինքն իրան կը զարգանայ. ճիշտ է, այդ ատեանին դիմելը՝ պարտաւորել է, այլ կամաւոր (ֆակուլտատիւ), բայց հէնց դրա մէջն է կայանում նրա գերազանցութիւնը, որովհետեւ վիճույնները անպայման կը հնազանդեն այդ ատեանի վճռին, որին էթնադուրէս...

յանձն են առել կամաւորապէս: Հաւատացէք ինձ, դուք ամենքդ, խաղաղութեան մշակներդ, դուք, որ երկար տարիներ, թերահաւատների ծաղր ու ծանակն էք դարձել, դուք կարող էք հաւատ ունենալ ձեր գործի վերջնական յաղթանակի համար»:

Ազգերի ներկայացուցիչների ողջոյնի ճառերից յետոյ, Բեննի միջազգային բիւրօի ներկայացուցիչ էմիլ Արնօ կարդաց բիւրօի հետեւեալ տեղեկագիրը.

Տեղեկագիր Խաղաղութեան միջազգային բիւրօի տարւոյ դէպքերի մասին, վերաբերեալ խաղաղասիրական շարժման. 31 օգոստոս 1901:

«Խաղաղութեան համաշխարհային կօնգրէսների բացման նիստում միշտ կարդացուած է մեր բիւրօի տեղեկագիրը տարւոյ ընթացքում տեղի ունեցած այն գէպքերի մասին, որոնք կապ ունեն խաղաղութեան կամ պատերազմի հետ: Այդ տեղեկագիրը կօնգրէսը ուղարկում է քաղաքական այժմէական հարցերի նախախորհրդակցական յանձնաժողովին (A), որ քննում է և ներկայացնում է կօնգրէսին առաջարկութիւններ կամ եզրակացութիւններ, որոնք և կազմում են կօնգրէսի դատողութիւնների ու վիճարանութիւնների հիմն:

Վերկայացնելով այսօր այդ տեղեկագիրը, մենք ամենևին յաւակնութիւն չունենք յայտնելու, թէ սպառել ենք բոլոր խընդիրները, ոչ ևս թելագրելու մեր տեսակէտը կօնգրէսին, այլ յայտնելու, թէ մեր գերը, աւելի համեստ, կայանում է միայն նրանում, որ կօնգրէսի ուշադրութեան է յանձնարարում ամենածանր խնդիրները:

Առաջինը, որ աչքի է ընկնում, հակառակ անցեալ տարուայ բոլոր նախատեսութիւններին, Հարաւային-Աֆրիկայում շարունակուող պատերազմն է անգլիացիների և բօէրների մէջ: Պարիզում 1900 թ. հոկտեմբերին կայացած կօնգրէսում ոչ ոք չէր հաւատում, որ այդ պատերազմը կարող է երկար ժամանակ քաղաքակիրթ աշխարհի մտահոգութիւնների ծրագրի մէջ մնալ: Հասարակաց կարծիքը արդէն կատարելագէտ լուսաբանութեամբ էր այդ բոպէին և ամենքը կարծում էին, թէ կուուող երկու ազգերը կամ ուղղակի համաձայնութեամբ կամ կուուին չէզոք պետութիւնների միջնորդութեամբ խաղաղասիրական լուծմանը կը յանգեն:

Այդ լուծումն մանաւանդ բնական էր թւում, որ համաձայնէր Հաագի միջապառարական կօնֆերէնցիայի որոշումներին, ինչպէս և երկու կողմերի բարոյական և նիւթական շահերին, որոնք վճռողաբար թելագրում էին թշնամութիւնների դադարումն:

Այդ պատճառով բազմաթիւ և ազդու քայլեր արուեցին ի նպաստ միջնորդութեան բոլոր երկրների խաղաղասիրական խմբերի կողմից, առանց խօսելու ազդեցիկ նշանաւոր անձնաւորութիւնների նախաձեռնութեան մասին, նախագահ Կրիզէրի Եւրոպայի այցելութիւնից թէ առաջ և թէ յետոյ: Ոչ մի ջանք չը խնայուեց, բայց մարդկայնութեան այդ մեծ շարժումը դէմ ընկաւ Մեծ-Բրիտանիայի կառավարութեան դիմադրութեան, որ չուզեց մինչև այսօր լսել ոչ զգացումների ձայնը, ոչ ևս մի անվերջանալի կուուի սպառնալիքները:

Վիկտորիա թագուհու մահը, որ վրայ հասաւ մեր վերջին տեղեկագրից ի վեր, ոչ մի ազդեցութիւն չը գործեց այդ անձկալի դէպքերի ընթացքի վրայ, որոնք, իրանց կողմից, ինչպէս երևում է, կարճեցրին թագուհու կեանքը: Բանակցութիւններ ի նպաստ խաղաղութեան արուեցին Էդուարդ VII-ի մօտ նրա գահակալութեան առիթով, բայց նրանք մնացին մինչև այժմ անհետանք, կամ գոնէ երկիւղ ենք կրում որ հաշտութեան և բարեխօսութեան խնդիրը հասած լինեն արքայական ականջին այն մարդկանց համեմներով, որոնք շահ ունեն կանգնեցնել ձանապարհին այդ խնդիրը:

«Այս կրկնակի անաջողութիւնը չը պէտք է սակայն վհատեցնեն խաղաղութեան բարեկամներին. մարդ հանգստանում է միայն այն ժամանակ, երբ աշխատութիւնը կատարուած է և գործը աւարտուած»:

«Երկրորդ հարցը—Հայոց հարցն է: Անցկացած տարուայ ընթացքում հայ ժողովրդի վիճակը Թիւրքիայում ամենևին չէ բարւոյնել: Եւրոպական կառավարութիւնները ոչ մի հաւաքական ջանք չը խնայեցին մի վերջ դնելու համար այն անգութութիւններին, որոնք սիստեմատիկաբար գործուում են այդ դժբախտ ազգի դէմ: Սակայն Ֆրանսիական հանրապետութեան կառավարութիւնը կանգնեցնել տուեց իր դիպլոմատիկոն միջամտութեամբ մի կոտորած, որ ծրագրուած էր Այնթաքում 1900 թ. դեկտեմբեր ամսում: Անյուր հարստահարութեան գործեր կատարուել են գրեթէ բոլոր հայաբնակ վիլայէթներում, Սպաղանքում՝ 1900 թ. յուլիսին, Բօրի վանքում՝ Բիթլիսի մօտ, սեպտեմբերին, Մուշում՝ դեկտեմբերին և դեռ նորերս մի քանի տեղերում: Միւս կողմից Ռուսաստան ապաստանած 40,000 հայ փախստականների հայրենիք վերադառնալու խնդիրը դեռ չէ լուծուած և նոր խմբական արտաքսուսներ ամեն օր սպասուում են»:

«Եւրոպական մեծ պետութիւնները մի մեծ ծառայութիւն մատուցած կը լինէին մարդկութեան, եթէ, համաձայն այն հրաւերին, որ ուղղեց իրանց խաղաղութեան IX Համաշխարհային կօնգրէսը, նրանք անհրաժեշտ միջոցներ ձեռք առնէին ընդունել տալու Թիւրքաց կառավարութեանը՝ հայկական հարցի մի արմատական և րացիօնալ լուծումը»:

Հայոց հարցից յետոյ տեղեկագիրը խօսում է Չինաստանի դէպքերի մասին, անցնում է ապա Վենեցուէլայի և Կօլումբիայի միջադէպերին և փափագ է յայտնում, որ X կօնգրէսը լուրջ ուշադրութիւն դարձնի այդ հարցերի վրայ:

Նախագահ.—«Բիւրօի այս տեղեկագիրը կ'ուղարկենք A Յանձնաժողովի քննութեան, բայց նախ քան A, B և C Յանձնաժողովների ընտրութիւնը կատարելը, ես պէտք է կարդամ և երկու գրութիւն, որ ստացուել են Հայոց հարցի մասին»:

«Կօնգրէսի անգամ հայ հրապարակախօս պ. Հ. Առաքելեան ներկայացրել է հետեւեալ յայտարարութիւնը.

«Ի նկատի ունենալով որ հայկական հարցը գտնուում է X կօնգրէսի օրագրի մէջ, մտքը ունի լինելով խաղաղութեան Միջազգային բիւրօի տեղեկագրով, հետեւարար, նա պէտք է ուղարկուի A յանձնաժողովի նախաքննութեան, պատիւ ունեմ ներկայացնել կօնգրէսին մի յիշատակագիր. «Հայոց հարցը համ-

աշխարհային խաղաղութեան տեսակէտից (La question arménienne de vue de la Paix Universelle) վերնագրով, որ կը դիւրացնի Յանձնաժողովի աշխատութիւնները, և խնդրում եմ ենթարկել այդ հարցը քննութեան ու կայացնել որոշումն:

«Ես համոզուած եմ, որ ի նկատի ունենալով հարցի մարդասիրական կողմը և Թիւրքիայի հայ ժողովրդի ողբալի վիճակը, ներկայ կօնգրէսը ևս նոյն համակրութեամբ կը վերաբերուի Հայոց հարցին, ինչպէս վերաբերուեց IX կօնգրէսը Պարիզում, 9 սեպտ. 1901»:

Իսկ միտքը Լեօլէ, Ամերիկայի Միացեալ-Նահանգների խաղաղութեան ընկերութիւնների կողմից գրել է հետեւեալ նամակը կօնգրէսի պ. նախագահին.

«Հայերը քրիստոնեաներ են: Արդեօք չենք կարող պահանջել, որ Հայոց հարցը քննուի Գաստօն Մօխի առաջարկութեան առիթով: Այստեղ, Միացեալ-Նահանգներում, մենք պատրաստուած ենք մի կոչ մեր կառավարութեան՝ խնդրելով նրան միջմտել յանուն մարդկայնութեան, ինչպէս առաջ խնդրել են նաև քարտուղար Էվանտս, Թիչ և ուրիշները: Մենք կ'ողորմենք Գլազկով, կօնգրէսին, մի պատճէն այն որոշումների, որոնք կը ներկայացուեն պ. Մակ-Կինլէին, ինչպէս և պարլամենտի անդամներին և խնդրում ենք ձեզ յանձնել այդ զօրումենները նախագահող յանձնաժողովին, որպէս զի Բերլինի դաշնագիրը ստորագրող մեծ պետութիւնները միջոցներ ձեռք առնեն պաշտպանել հայերին քիւրդերից»:

Նախագահ.—Այժմ խնդրում եմ գաղտնի քուէարկութեամբ ընտրել A, B և C Յանձնաժողովների անդամներին:

Տեղի է ունենում գաղտնի քուէարկութիւն. պայքարը գլխաւորապէս համախմբուած է A Յանձնաժողովի ընտրութեան շուրջը:

Գաղտնի քուէարկութիւնը ցոյց է տալիս, որ ընտրուել են անդամներ A Յանձնաժողովի համար.

1) Դօկտօր Բիխտէր, 2) դօկտօր Բօլէ, 3) աբբա Պիշօ, 4) Տրիպիէ, 5) Ժ. Նօվիկով, 6) օրիորդ Լ. Միգ, 7) Ս. Նիւման և 8) Հ. Առաքելեան:

B Յանձնաժողովի համար.

1) Էմիլ Արնօ, 2) Ֆրեդերիկ Պասսի, 3) Ֆ. Մօշլէ, 4) Գրին, 5) Դարբի:

C Յանձնաժողովի համար.

1) Դօկտօր Հեօլցէլ, 2) Գաստօն Մօխ, 3) Բիլյէն, 4) Պրիւզօմ, 5) Դուսօն, 6) դօկտօր Թօմաս և 7) Պէրրիս:

Ժամը 12-ին նախագահը յայտարարում է նիստը փակուած:

Երեկոյեան, ժամը 7-ին, հանգիստւոր ընդունելութիւն կօնգրէսի անդամների Գլազկովի քաղաքապետութեան կողմից: Լօրդ-մէր՝ դօկտօր Չիսհօլմ և խորհրդարանի անդամները իրանց պաշտօնական, հին-ազգային հագուստներով սիրալիր ընդունելութիւն ցոյց տուեցին կօնգրէսի անդամներին, քաղաքապետութեան ընդարձակ և չքեղ ու ելեքտրական լայտով ողողուած դահլիճների մէջ: Ճոխ սեղաններ ամեն տեսակ համադամ կերակուրներով, քաղցրեղէններով, օշարակներով, պտուղներով, ծաղիկներով ծանրաբեռնուած, շարուած էին սրահներում, սալայն ոգելից ըմպելիքի, գինու, շամպայնի կատարեալ բացակայութիւն էր տիրում, որովհետեւ Սկօպտիան բացառապէս ժուժկալական երկիր է և ոգելից ըմպելիքների դործածութիւնն արգելուած է, նոյնիսկ պաշտօնական ճաշերի ժամանակ:

Սկօպտիական երաժշտութիւն, երգեր և պարեր մինչև ժամը 12-ը զուարճացնում էին հիւրերին:

Հ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ